

В. В. Шульган,

Російський університет дружби народів, м. Москва

ПОТАМОНІМИ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ І. Я. ФРАНКА

Стаття присвячена дослідженню поетичних творів Франка І. Я., зокрема детальному огляду часто вживаних потамонімів, їх контекстуальну позицію, семантичне навантаження та безпосереднє значення у житті письменника.

Ключові слова: *потамонім, гідроніміка, онім, поезія Франка І. Я., хорологія, етимологія.*

Статья посвящена исследованию поэтических произведений Франко И. Я., в частности подробному осмотру часто встречающихся потамонимов, их контекстуальной позиции, семантической нагрузки и непосредственного значения в жизни писателя.

Ключевые слова: *потамоним, гидронимика, оним, поэзия Франко И. Я., хорология, этимология.*

The article deals with investigations of I. Franko's poetic works, including a detailed review of often used potamonims, their contextual position, semantic load and also the case in the author's life.

Keywords: *potamonym, hydronym, onym, I. Franko's poetry, chorology, etymology.*

Потамонім (від гр. potamos «ріка» + онім; англ. potamonym) – вид гідроніма, власна назва будь-якої ріки, потоку, напр.: *р. Дністер, р. Збруч, р. Прут, р. Стрий* та ін. [8, с. 152].

Вивченням гідронімів України займалися Абаєв В., Білецький А. О. [4], Богомаз М. С. [2], [3], Соболевський О., Черних П. Л. [13], потамонімів України, зокрема Правобережної Наддніпрянщини займалися Карпенко О. П. та Железняк І. М. [7]. У поетичних творах І. Франка знаходимо близько одинадцяти потамонімів, таких як: Буг, Кубань, Дніпро, Дністер, Дон, Дунай, Йордан, Ніл, Сян, Тигр та Черемош. Розглянемо кожен із них детальніше.

У вірші «Розвивайся ти, високий дубе» із циклу «Україна» зустрічаються назви одразу двох річок – Сяну та Кубані: «Встане славно мати Україна, / Щаслива і вільна, / Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна». [10, с. 13]. Варто зазначити, що Кубань – ріка в Ставропольському та Краснодарському краях Російської Федерації. Вона утворюється злиттям річок Уллукам та Учкулан, що беруть свій початок на схилах Ельбрусу. А Сян – ріка, що протікає територіями Польщі та України. Витоки своєї бере в Карпатах (Верхні Бескиди) на висоті 950 м. [6]. З контексту уривка цього вірша бачимо намагання І. Франка окреслити таким чином землі України, яку він бачив «нероздільною». Та це не єдиний поетичний твір, у якому згадується Сян. У поезії «В Перемишлі, де Сян пливе зелений» із збірки «Зів'яле листя» зазначена вище ріка повторюється шість разів, що надає експресивності та стилістичної значущості цьому потамоніму: «В Перемишлі, де Сян пливе зелений, / Стояв на мості я в важкій задумі». [12, с. 74]; а також безпосередню емоційну прив'язаність автора до цієї ріки: «І я згадав одно оповідання. / Що тут над Сяном від народа чув» [12, с. 74]. Зрештою, спогади письменника носять дещо автобіографічний відтінок, адже закарпатський край можна вважати його рідним [1], тому й пейзажні описи місцевості, передані крізь призму його власних спостережень, не таять в основі вигаданої реальності: «Зима була, замерз зелений Сян, / І по блискучім ледовім помості / Гладкий протерли шлях мужицькі сани»; «Юрба народа вийшла / Над Сян, гули веселі розговори»; «За Сяном ось на полі сніговому / Щось зачорніло, дзвоника бренчать, / Копита стукують о змерзлу землю» [12, с. 74]. З метою показу свого дещо контрастного ставлення до водного об'єкту вкінці вірша Франко І. Я. персоніфікує ріку: «Лиш Сян забулькотів неначе д'явол, / І облизався». [12, с. 74].

У стансі «Кожда кичера в млі» згадується річка, що протікає в українських Карпатах, на Буковині і на Гуцульщині – Черемош: «Як потік клетотить! / Як гуде Черемош! / Щось таємнее душу гнітить, / Якихсь дум обігнаться не мож». [12, с. 124] У зазначеному вище фрагменті перехресного римування бачимо, що назва ріки знаходиться у римованій позиції. А це в свою чергу зумовлює стилістичний акцент на біографічних даних письменника, адже вниз за течією Чорного Черемошу знаходиться село Криворівня, давній центр художньої обробки металу та шкіри. У цьому селі з 1901 по 1914 рр. шоліта проживав Іван Франко [1]. Вершиною поетичної творчості вважається поема «Мойсей». Глибокий і філософський зміст приховано у цьому творі, адже це не просто віршована компіляція біблійного тексту, але й завуальований начерк про майбутнє українського народу, про взаємини вождя і народу в процесі наполегливого шукання «обітованої землі», про майбутні сили мас, здатних висунути із свого середовища в процесі революційного руху проводирів, що приведуть до перемоги. Саме у цій поемі часто зустрічаються потамоніми Ніл та Йордан, що пояснюється прив'язкою до релігійного першоджерела, яке Франко І. Я. взяв за основу. Оскільки Ніл – ріка, що тече через западину у вапняковому плато на ділянці між Асуаном та Каїром, а Йордан – ріка на Близькому Сході, яка бере початок у підніжжя гори Хермон, протікає через озеро Кінерет та впадає у Мертве море, простежуємо хорологію на контекстуальних прикладах: «Тут ще піски й червоні, як ржа, / Голі скелі Моава, / Та за ними синіє Йордан, / І діброви, й мурава» [11, с. 33], а також зауважити географічну відповідність можна на прикладі цієї цитати: «Отся срібная стрічка – Йордан, / В Мертве море впадає; / Близько устя його Єрихон / Бродового жадає» [11, с. 83]. Порівняння персоніфікованого водного об'єкту із міфічною істотою, що заманює подорожуючих в небезпеку з допомогою міражів – фата-моргана – бачимо на прикладі цього уривку: «Сорок літ сапфіровий Йордан / І долина пречудна / Їх манили й гонили, немов / Фата-моргана злудна» [11, с. 34]. Знову повертаємось до літературної локації: «Бач, як сунеться плем'я твоє, / Як Йордан переходить, / Єрихон добуває і скрізь / У річках крови бродить» [11, с. 84]; оскільки Ніл завершує строфу риторичних запитань, з метою підтримання

римованого стилю поеми назва ріки вжита з дещо пом'якшеним закінченням: «Для спокою їх потім водив / По йорданським поділю? / Семилітнім їх голодом гнав / Аж над береги Нілю?» [11, с. 42]. Простежуємо перегук із сюжетом з Біблії на контекстуальних прикладах, котрі сповнені прямих стилістичних порівнянь: «Через гори полинуть, як птах, / Йордан в бризки розкроплять, / Єрихонські мури, мов лід, / Звуком трубним розтоплять». [11, с. 95], а також: «І жахались, що мимо всіх праць, / І знущань, і катовань, / Той Ізраїль росте та росте, / Як та Нілова повинь». [11, с. 54] та: «Знали всі, фараон і жерці, / Що той дуб і ті гнилі – / Се Ізраїля двана<д>цять колін, / Розбуялих на Нілі». [11, с. 54] Франкове внутрішнє патріотичне свідоме ставлення зауважуємо у цьому уривку: «Та хоч би край Йордана мені / Зараз трупом упасти, / Щоб в обіцянім краю лише / Старі кости покласти» [11, с. 62].

У віршованому оповіданні-казці східного мотиву «Абу-Касимові капці» зустрічається ріка Тигр, що протікає в ріка у Пд.-Зх. Азії, в межах Туреччини, частково на кордоні Сирії з Туреччиною та Іраном, а також в Іраку. Бере початок в Східному Таврі на сході Туреччини; перетинає плато Джебзіре і значну частину Месопотамської низовини Біля міста Ель-Курна (Ірак) зливається з річкою Євфрат, утворюючи річку Шатт-ель-Араб, що впадає в Перську затоку. Франко І. Я. впродовж цієї розповіді називає ріку не лише Тігром: «Він за вуха капці шнуров / Міцно враз оба зв'язав, / Взяв на плечі, мов колоду, / І над річки Тігра воду / В тихих думках по манджав». [9, с. 28], а й Тігрисом: «Недалеко мав манджати: / Близько від його кімнати \ Бистрий Тігрис шумно плив». [9, с. 28]. Окрім цього автор вказує на містичність цього водного об'єкту: «Капці, капці, каро божа! / Що за демон з Тігру ложа, / З dna річного вас добув?» [9, с. 36]; та його магічний вплив на місцевих жителів: «Аж коли повечоріє, / З Тігра холодом повіє, / Люд гуляє – по дахах» [9, с.40]. Простежуються непрямі вказівки на розміри описаної ріки: глибина – «Ось три дні собі минули. / Нічню рибаки тягнули / Невід в Тігрисі по дні» [9, с. 29], та ширина – «Через Тігрис перебравсь / І тоді вже шахом-махом, / Не стежками, ані шляхом, / В чисте поле він попхавсь» [9, с. 75].

У елегії «Весно, ти мучиш мене!» потамонім Дністер вжитий один раз із прямим значенням третьою за довжиною ріки в межах України, що протікає на південному заході України та в Молдові: «Бачу, як чайкою ти колихашся над глибиною, / Як над широким Дністром гнешся лоною к воді. / Весно, ти мучиш мене! Міліонами кольорів, тонів, / Ліній і творів кричиш: воля, і рух, і життя!» [12, с. 142].

«Святовечірня казка» із збірки «Давнє і нове» налічує три потамоніми: Дністер, Дніпро та Дон. Варто зазначити, що Дніпро – третя за довжиною й площею басейну ріка Європи, найдовша ріка України. Назва річки «Дніпро» вперше трапляється в літературних пам'ятках першої половини IV століття нашої ери. Походить від давньосхідноіранського «велика річка». До того часу річка мала давньогрецьку назву Борисфен, що означає «той, що тече з півночі». Предки українців, давні східні слов'яни, називали її Славутичем («син слави»); римляни називали річку Данаприс [4]. А Дон – річка в Європейській частині Росії. Її притока Донець частково проходить по території східної України. Отож, знову бачимо прагнення письменника окреслити свою Батьківщину, свій «чудний край» на прикладі цього уривку: «Отсерідня моя! Отсе моя держава, / Мої терпіння всі, моя будучність, слава: / Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ, / Отсе, сини мої, мій чудний рай – для вас!» [10, с. 18]

У поетичному творі «Св. Іван і розбійник» зустрічається потамонім Дунай – друга за довжиною і площею басейну ріка Європи (після Волги). Етимологія лексеми *дунай* походить з праслав'янського *Dunajъ, яке корінням сягає кельтсько-латинського Dānuvius (Dānubius), що означає назву верхньої течії Дунаю і споріднене з авестійським dānu – річка, давньоіндійським dānu – «текуча річка», осетинським don – «річка» (Етимологічний словник української мови: у 7 томах, том 2). Цей онім використовується у значенні узагальненого образу ріки у текстах українських замовлянь [5]. Сучасну назву річці дали кельти, що мешкали тут в 1-й половині I тисячоліття до н. е. Дунай отримав свою назву Danuvius (бистра вода) від кельтських слів danu (швидкий) та vius (вода). У І.Я. Франка цей потамонім позначає конкретний географічний об'єкт, а не сакральну модель світу замовлянь: «Тихо-тихо Дунай воду несе, / Ще тихше рік за роком лине. / Рік за роком лине, пролинає, / Не варта учитель до Ефесту» [10, с. 39].

У «Великих роковинах» згадуються такі потамоніми, як Дніпро: «Вколо нас реве Дніпро / І клекоче Ненаситець, / Кам'яне гризе ребро». [10, с. 48], а також Буг та Сян. Оскільки два з них ми уже розглянули вище, варто зазначити, що Західний Буг (Буг) – річка в Україні, Білорусі та Польщі. Назва походить від індоєвропейського кореня *bheug(h) – «гнути, згинати», етимологічно споріднене з праслав'янським інфінітивом *bъgati – «вигинати, закручувати» та з праслав'янським коренем *bag- // *bog- // *bug- із реконструйованим значенням «затоплене місце; течія, потік», споріднене з праслав'янським іменником *bag-no – «багно, болото». Це вказує на особливості гідроландшафту ріки з великою кількістю закрутів та заболочених місць [13]. Використання потамонімів у цьому уривку вказує швидше на масштабність описаної події: «Гей, тих десять тисяч іскор, / То був, браття, той підпал, / Що підняв страшну пожежу / Аж до Бугу й Сяну вал» [10, с. 48].

Висновки. Отож, як бачимо, розглянуті потамоніми належать не лише території Батьківщини Франка І. Я., а й інших країн. Це пояснюється тим, що життя письменника було сповнене подорожей, а його погляди були широко масштабними й прогностичними.

Література:

1. Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 1996. – 75 с.
2. Богомаз М. С., Мороз В. С. Топонімія Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ ВАТ «Дніпрокнига», 2006. – 445 с.
3. Богомаз М. С. Річка називається. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1998. – 78 с.

4. Біленький А. О. Борістенес – Данапріс. – Дніпро // З гідрохіміки України // Питання топоніміки та ономастики – К. : Вид. АН УРСР, 1962. – С. 47-29.
5. Бутко С. Г. Особливості семантики та вживання гідронімів у текстах українських замовлянь / С. Г. Бутко // Матеріали доповідей V Регіональної студентської наукової конференції «Мова та література як об'єкти філологічного дослідження» 21 березня 2012 р., м. Харків. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С. 78-80.
6. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / Редколегія: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К. : «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1989.
7. Карпенко О. П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / АН УРСР. Ін-т мовознавства; Відп. ред. І. М. Железняк. – К. : Наук. думка, 1989. – 192 с.
8. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
9. Франко І. Я. Абу-Касимові капці / І. Я. Франко. – Львів : «Свросвіт», 1998. – 96 с.
10. Франко І. Я. Встане слава мати Україна (з віршів Івана Франка, що не включені до Зібрання його творів у п'ятдесяти томах) / І. Я. Франко. – К. : Творче об'єднання «Барва», 1996. – 51 с.
11. Франко І. Я. Мойсей: Поема. – Дрогобич: «Коло», 2005. – 128 с.
12. Франко І. Я. Чим пісня жива? Поезії / І. Я. Франко. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – 156 с.
13. Черных П. Л. О некоторых старых названиях рек. Топонимические заметки // Мовознавство. – К. : Вид. АН УРСР, 1957. – Т. XIV. – С. 94-102.